

Egy találkozás visszhangjai Péter történetében

Barta Zsolt

Richard B. Hays amerikai konzervatív metodista Újszövetség-kutató (Duke Divinity School, Durham, NC) nagyhatású könyvében¹ Pál leveleinek intertextuális vonatkozásait vizsgálva egy új fogalmat honosított meg az írásmagyarázat területén. Izrael szent iratai motívumainak megjelenését a vizsgált szövegekben nem az *idézet* szóval tartja leírhatónak. Úgy gondolja, a páli iratok leginkább *visszhangozzák* a korábbi szent iratokat. A levelek írója a normatívnak tartott ószövetségi szövegeket szólaltatja meg a maga üzenete háttérében, és ezzel egy sajátos „akusztikus környezetet” teremt.²

Az alábbiakban Hays felismeréseit alapul véve — kiegészítve Lukács két könyvének szaktekintélye, a presbiteriánus Robert Lawson Brawley (McCormick Theological Seminary, Chicago, IL) és a magát Hays tanítványának valló fiatal amerikai teológus, Kenneth Duncan Litwak téziseivel — vizsgálom az *Apostolok cselekedetei* (Act) 10. fejezetében olvasható történetet Péter látomásáról és a küldöttekkel való találkozásáról. Amellett érvelek, hogy a *Mózes első könyve* (Gn) 18. fejezetében található történet több eleme is jelen van a tárgyalt elbeszélésben. Végezetül a szövegek közti kapcsolat teremtette értelmezési többlet néhány vonatkozását mutatom fel.

Az Ószövetség visszhangjai

Amikor az Ábrahám-történet Act 10,9–23-ra gyakorolt hatását vizsgáljuk, beleütközünk abba az általános kérdésbe, hogy milyen módon építi be saját műveibe Lukács a korábbi szövegeket, illetve ennél is fontosabb az a kérdés, hogy milyen szerepet töltenek be Lukács művében az Írás visszhangjai; hogyan befolyásolja az olvasást, az értelmezést, a cselekmény, a szereplők megítélését egy korábbi tekintéllyel bíró szöveg és a szerző saját hangjának összekeveredése. Az intertextualitás még általánosabb meghatározására nem vállalkozhatom, ugyanakkor felsorolom, melyik elemeket tartom a leginkább idevágóknak az adott perikópa elemzésénél.

R. L. Brawley egy régi, ismert írás új szövegre gyakorolt hatásának bonyolultságát elemzi könyvében. Minden irodalmi mű ötvözi a régit és az újat. Az új elem kreativitást kölcsönöz az írásnak, ugyanakkor a kreativitás csakis a hagyományos formák és tartalmak háttérén válik felismerhetővé, értelmezhetővé. Brawley továbbá Gadamer követve a két szöveg horizontjának összeolvadásáról ír: e folyamatban szükség-

¹ Richard B. HAYS: *Echoes of Scripture in the Letters of Paul*. Yale University Press, New Haven — London 1989.

² HAYS (1. jz.) 18–19.

szerűen megváltozik a korábbi alkotás értelme, és átalakul az új mű is.³ Egy korábbi író és a saját hangjának harmóniája és konfliktusa által az ókori szerző is megváltoztatja mindkét szöveg eredeti szövegösszefüggésben betöltött jelentését.

Munkám során további ösztönzést, és az eddig elmondottakhoz képest lényeges kiegészítést nyújtott Kenneth D. Litwak műve. Gondolatai az „értelmezési keret” szerepéről megítélésem szerint iránymutatóak. Izrael szent iratainak beépítése Lukács elbeszélésébe jelzéseket ad az olvasónak, hogy milyen történettel is van dolga. Az Illés-, az Ábrahám- vagy a Mózes-történetekre való finom utalás mintegy hermeneutikai kulcsot ad az olvasó kezébe, amelynek segítségével saját korának eseményeit tágabb összefüggésben tudja értelmezni.⁴ Az értelmezési keret az elbeszélés prezentálásában érhető tetten, amelynek segítségével az olvasó azonosítani tudja a szöveget. Ha azt halljuk: „Egyszer volt, hol nem volt...”, tudjuk, hogy nem időjárás-előrejelzés következik, hanem a mese műfajra készülünk fel. Az elbeszélő tehát jelzéseket helyez el a szövegben, melyek segítségével bizonyos várakozást teremt az olvasóban.⁵

Litwak és Brawley⁶ egyetért abban, hogy az Ószövetség visszhangozása nem csak szó szerinti idézetben figyelhető meg. Amikor egy újszövetségi irat felmutat egy ószövetségi témát vagy többször visszaül egy kiemelkedő szereplőre, esetleg cselekménybeli hasonlósággal találkozunk, akkor visszhang hallható.

Am attól tartva, hogy hirtelen mindenki mindenhol „hangokat kezd hallani”, Hays egy azóta általánosan elfogadott kritériumrendszert dolgozott ki. E hét pontból álló feltételrendszer segítségével lehet lemérni a visszhang valódiságát. Egyetértek Brawley és Litwak azon állításával, hogy Hays pontjai közül az első kettő a legfontosabb, illetve a későbbiek e kettőt részletezik.⁷ Az első, az *elérhetőség* kritériuma, arra vonatkozik, hogy ismerhette-e Lukács azt a forrást, amelyet vélhetően idéz vagy amelyből motívumokat használ fel. A másik kritériumot Hays a *hangerő* szóval illette. Az adott ószövetségi történet megjelenésének fokára, intenzitására utal ez a kifejezés. A szó szerinti idézet rendkívül hangossá teszi a visszhangot, míg a kevésbé egyértelmű utalások csendesebb visszhangot adnak.⁸ Tehát a haysi rendszerben *elérhetőségnek* és *hangerőnek* nevezett kritériumoknak vetem alá felismeréseimet.

³ Robert L. BRAWLEY: *Text to Text Pours Forth Speech. Voices of Scripture in Luke-Acts*. Indiana University Press, Bloomington 1995. 6–7.

⁴ Kenneth Duncan LITWAK: *Echoes of Scripture in Luke-Acts. Telling the History of God's People Intertextually*. T&T Clark International, London — New York 2005. 43.

⁵ LITWAK (4. jz.) 3.

⁶ BRAWLEY (3. jz.) 6.

⁷ LITWAK (4. jz.) 63.

⁸ Hays hét pontja a következő: 1. Elérhetőség. A vizsgált újszövetségi mű olvasói vajon hozzáférhettek-e a korábbi szöveghez? Ismerhették-e az írásnak azt a részét, amelyre a szerző vélhetően utalt? 2. Hangerő. A szó szerinti idézet nagy hangerővel bír. A vizsgált szakasz hangsúlyossága szintén növeli a hangerőt. 3. Előfordulás. Milyen gyakran fordul az újszövetségi szerző egy adott ószövetségi szöveghez? 4. Tematikus egység. Milyen mértékben illeszthető be a felfedezni vélt utalás a szerző tágabb érvrendszerébe? 5. Történelmi valószínűség. Az adott újszövetségi szerző kulturális, történelmi

Gn 18 és Act10,9–23 tágabb összefüggésben

A szükséges elvi alapvetés után most a két szövegre irányítsuk figyelmünket! Néhány rövid mondatban jelzem az Act 10,9–23 és a Gn 18 tágabb környezetét, hogy ezt követően rámutassak az intertextuális kapcsolatra.

Az Act 10 két látomást ír le. Először Kornéliusnak, a pogány katonának Cézareában megjelenik egy angyal. (10,1–8) A „küldött” néven szólítja a századost, és biztosítja Isten jóindulatáról, majd azzal bízta meg, hogy küldjön követeket Péterért Joppéba. Ezt követően ismerjük meg Péter látomását. (10,9–16) Az apostol a ház tetején található teraszon időzött, amikor látomásában egy nagy lepedőhöz hasonló tárgy szállt le a megnyílt égből. A lepedőben mindenféle állat volt. Egy hang arra utasította az apostolt, hogy egyék az állatokból. Az ellenvetésre, hogy tisztátalant nem szabad megennie, a hang azt mondja, nem szabad tisztátalannak mondani, amit Isten megtisztított. Közben Péter a látomás értelmén gondolkodik, megérkezik a három követ. Elmondják uruk üzenetét, majd közös étkezésen vesznek részt. Másnap együtt elindulnak Kornélius háza felé. (10,17–23)

Eddig tart az általam vizsgált szakasz, de fontos megjegyezni, hogy Péter el is megy a pogány századoshoz. Közben az ott lévő kisebb csoportnak prédikál, a pogányok megkapják a Szentlelket. Erre Péter elrendeli az összegyűlteket megkeresztelését, amiből később bonyodalom származik. Némelyek ugyanis elleneztek a nem zsidó származásúak befogadását Jézus követői közé. A 11. fejezet elbeszél egy jeruzsálemi vitát, melynek zárásaként a felek közös álláspontját olvashatjuk: „Akkor tehát a pogányoknak is megadta Isten a megtérést az életre.” (Act 11,18) A megegyezés többek között a látomás újbóli elbeszélésének hatására született meg. Végül a kérdést rendezni kívánó apostoli gyűlés (Act 15) folyamán Péter nem a látomással, hanem a Szentlélek kiáradásával igyekszik rávenni a jelenlévőket a pogányok befogadására.

A háttérben hallható hang Ábrahám és a három férfi találkozását eleveníti meg. A Gn 18 a 12. fejezettől a 25. fejezetig tartó Ábrahám-történetek részét képezi. A közeli fejezetekben a szövetségekötés és az ígélet témája foglal el előkelő helyet. A 18. részben az Úr megjelenik Ábrahámnak. Délben három férfit lát meg sátra bejárata előtt. Ábrahám megvendégeli őket. Gyermek születését ígérik, de Sára kineveti az Úr ígéletét. Ezt követően a három férfi elindul Sodoma felé. Ábrahám szintén velük tart. A küldöttek megismétlik az Ábrahámnak adott ígéletet, hogy hatalmas nép származik tőle, és benne nyer áldást a föld minden nemzetsége. (Gn 18,18) Majd tudtára adják Sodoma és Gomora elpusztításának tervét, végül a Sodoma felé vezető úton a sodomaiakért való közbenjárás következik, amely nem jár sikerrel.

kontextusa határozza meg a jelentést. 6. Interpretációtörténet. Más magyarázók is felfedezték-e a vizsgált összefüggést? 7. Megelégedettség. A javasolt értelmezésnek van-e értelme?

HAYS (1. jz.) 29–32.

Az Ábrahám-elbeszélés motívumai az Act 10,9–23-ban

Véleményem szerint Ábrahám történetének legalább hat eleme megjelenik a Péter látomását s a követekkel való találkozását elbeszélő perikópában. Ezeket a pontokat az Act 10 elbeszélésének sorrendjében közlöm. Amint majd látjuk, ez nem is különbözik jelentősen a Gn 18 narratívájának sorrendjétől. A cselekményvezetésben megfigyelhető hasonlóság újabb kapcsolatot teremt a két szöveg között.

Délben. Az első kapcsolat az esemény időpontjának azonossága. A látomás/találkozás mindkét esetben délben történt. Lukács (Act 10,9) a *περι ὥραν ἕκτην* kifejezést használja, amely szó szerint a hatodik órát jelenti. Ez az időpont a zsidó időszámítás szabályai szerint a mi déli tizenkét óráknak felel meg. A Septuaginta (Gn 18,1) a *μεσημβρία* szóval jelöli a napnak ugyanazt a részét. A héber szöveggel ellentétben a Septuaginta görög szövegéből hiányzik a hőségére való kifejtett utalás. Csak annyit tudunk meg a görög fordításból, hogy Ábrahám délben visszahúzódott sátra bejáratához. Péter a hagyományos zsidó imádkozás rendjét követve délben felment a ház tetejére imádkozni. Mindkét elbeszélés tehát az esemény idejét a déli órára teszi.

A bejárat. A második hasonlóság a sátor bejáratának, illetve a Simon, Péter vendéglátója háza kapujának hangsúlyozása. A Septuaginta szövege szerint Ábrahám a sátor ajtajánál ült (*καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ*). A vizsgált szakaszban kissé később jutunk el a kapuig. A 17. versben tudjuk meg, hogy a küldöttek Simon háza után kérdezősködve megálltak a kapu előtt. A küldöttek és a főhős találkozásának kezdete mindkét történetben a sátor, illetve a ház bejárata.⁹

A látomás. A harmadik hasonlóság egyben különbözőség is. A *Mózes első könyvében* és az *Apostolok cselekedeteiben* is az elbeszélőtől tudunk meg egy fontos részletet. Ábrahám történetében a mindentudó elbeszélő hangja szólal meg, amikor azonnal közli az olvasókkal, hogy Isten jelent meg Mamré tölgyesében. Ezt Ábrahám nem feltétlenül ismeri föl (vö. H 13,2), de az olvasónak ez a tudás megadatik. Péter esetében arról értesülünk, hogy miközben az ételre várt, látomásban részesült (*παρασκευαζόντων δὲ αὐτῶν ἐγένετο ἐπ’ αὐτὸν ἑκστασις* Act 10,10). Láta a megnyílt eget, ahonnan a nagy lepedőhöz hasonló tárgy leereszkedett. A látomás közben egy hanggal beszélget. A hang tulajdonosát „uram”-nak szólítja. Ebben az összefüggésben a magyarázó angyal alakja sejlik fel. Végül a 19. versben az elbeszélő a látomás (*ὄραμα*) szót is használja.

⁹ A Gn 18-ban leírt találkozás Ábrahám és a három férfi között felépítésében rendkívüli rokonságot mutat a Gn 19-ben leírt találkozással. Ez utóbbiban két angyal látogatja meg Lótot Sodoma városában. Lót itt is a város kapujában ül. Az itt szereplő *πύλη* ’kapu’ szó (*ἦλθον δὲ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σοδομα ἐσπέρας* Λωτ δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πύλην Σοδομων Gn 19,1) lényegében azonos az Act 10-ben szereplő *πυλών* görög szóval (*ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα* Act 10,17).

Íme, három férfi. Negyedszer egy szóbeli egyezést figyeljünk meg! A három férfi megérkezését ugyanazon három szóval írja le mindkét szöveg. A szavak sorrendje csekély eltérést mutat. A Septuaginta szövegében (Gn 18,2) az ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες kifejezés áll. Az *Apostolok cselekedeteiben* (Act 10,19) ettől kissé eltérően a számnév a végére kerül: ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς. A Mózes első könyvében az elbeszélő hangját halljuk. Péternek a Lélek ad hírt a három férfi megérkezéséről. Magyar fordításban mindkét esetben az „Íme, három férfi” adja vissza a jelentést. Különösen fontos megjegyezni, hogy az *Apostolok cselekedetei* szövege korábban a küldöttekről mint két szolgáról és egy istenfélő katonáról ad hírt (Act 10,7), akiket az elbeszélő itt egy csoportba von össze.

Vendégségben. Fontos hasonlóság még, hogy a főhős és a férfiak találkozása mindkét esetben közös étkezéssel folytatódik. Ábrahám és a három férfi lakomájának gazdag világa a művészetek területéről is ismert. Péter a cézarei küldötteket Simon házában vendégeli meg. Egy rövid mondat beszéli el a vendégséget: „Erre Péter behívta, és vendégül látta őket”. (10,23) Szóbeli egyezésről itt nem beszélhetünk, viszont ugyanaz az esemény követi a találkozást.

Közös utazás. A hasonlóságok közé kell még sorolni végül a közös utazás motívumát. A vendégség utáni napon Péter csatlakozik a küldöttekhez, és velük együtt elindul Cézaréába, Kornélius házába (τῆ δὲ ἐπαύριον ἀναστὰς ἐξῆλθεν σὺν αὐτοῖς Act 10,23). Ábrahám a három férfhoz csatlakozva indul el Sodoma felé (ἐξαναστάντες δὲ ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες κατέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδομων καὶ Γομορρας Αβρααμ δὲ συνεπορεύετο μετ’ αὐτῶν συμπροπέμπων αὐτοῦς Gn 18,16) Útközben az áldásra vonatkozó ígélet megismétlése után hírül adják neki Sodoma és Gomora elpusztításának tervét. Ábrahám az ott élő igazakra való tekintettel kér kegyelmet az egész városnak. Közbenjárása folytán az Úr akár tíz igazért sem pusztítaná el a települést. Ekkor az Úr eltávozik, Ábrahám pedig visszatér lakóhelyére.

Az értelmezés felé tett lépések

Lukács tehát Péter látomásának és a küldöttekkel történő találkozásának elbeszélésébe Ábrahám történetének számos elemét beépítette. Hays kritériumrendszere szerint a visszhang erejét egy korábbi szöveg szavainak megismétlése teszi igazán nagygyá. A vizsgált perikópában a férfiak megjelenésének elbeszélése („Íme, három férfi” ... Act 10,19; Gn 18,2) biztosítja ezt a fontos kapcsolatot, azonban legalább ennyire hangsúlyosan beszél a két történet cselekményének hasonlósága. Az Act 10,9–23 követi a Gn 18 cselekményét. Mindkét történet a nap azonos időszakában játszódik. A találkozás mindkét esetben az épület bejáratánál veszi kezdetét. A narratív tér és a narratív idő azonnal hidat épít a pátriárka személye felé. A látomás és az Úr megjelenése további kapcsolatot teremt. Majd a történetet lezáró közös étkezés, és az azt követő közös utazás szintén felerősítik az Ábrahám-elbeszélés hangerejét Lukács művében.

Hays szintén a hangerőhöz sorolja a „beépített” szöveg megjelenésének gyakoriságát; vagyis minél többször fordul egy újszövetségi irat egy ószövetségi könyvhöz vagy szövegrészhez, annál nagyobb biztonsággal kutathatunk további utalások után. Az Ábrahámról szóló történetek gyakran jelennek meg az újszövetségi iratokban. Lukács is előszeretettel fordul a pátriárka alakjához. Joel B. Greennek, a neves evangélikál Fuller Theological Seminary Újszövetség-tanárának egyik tanulmánya hatáson demonstrálta a *Lukács evangéliuma* 1–2 fejezete és az Ábrahám-elbeszélés közötti szoros kapcsolatot.¹⁰ Brawley-val¹¹ együtt állítják, hogy *Lukács evangéliuma* és az *Apostolok cselekedetei* nagymértékben felhasználják az Ábrahám-elbeszéléseket. Green az Ábrahám történetekre való gyakori utalást két tényezőre vezeti vissza:

Lukács nemcsak az emberi helyzet hasonlósága miatt fordult az Ábrahám-elbeszélésekhez, hanem a szövetség központi jellege miatt is. Ez utóbbi elsősorban Lukács beszámolójában abban mutatkozik meg, hogy számos alkalommal használja a ’szövetség’ szót, valamint olyan, szövetségre utaló kifejezéseket, mint ’kegyelem’, ’emlékezet’, ’jóindulat’, ’ígéret’, ’eskü’ stb. Továbbá Isten akaratának egyetemes jellege is motiválhatta a szerzőt (amely elsősorban Ábrahám „sok nép atyja” szerepében érhető tetten, Gn 17,4; 22,17–18).¹² [...] Lukács tehát beleírta magát egy hagyományba, megmutatva ezzel, hogy egy korábbi történetből merített, és arra hívja hallgatóit, hogy ebben az új történetben hallják meg a régit, miközben a szerző értelmezni kívánja a jelent.¹³

Green érvelése nem áll meg ezen a ponton. Véleménye szerint az *Apostolok cselekedetei* makronarratívájára alapvető befolyással bírt az Ábrahámi szövetség és az univerzalizmus. A könyv első fele (2–15) Isten egész világra kiterjedő akaratának megvalósulását tárja elénk. A keresztyén misszió célja és eredménye egy zsidókból, samaritánusokból s pogányokból álló egységen és harmónián alapuló közösség megszületése. A folytatásban azonban (16–28) egyre nagyobb zsidó ellenállásról és egy egyre inkább pogányokból álló közösség küzdelmeiről hallunk.¹⁴

Ezzel már nem csak a vizsgált szakasz és a Gn 18 közötti kapcsolatrendszer kívánom felfedni, hanem az utalás biztosította jelentéstöbblet értelmezése felé teszem meg az első lépéseket. Pontosabban Greennek az egész *Apostolok cselekedeteire* vonatkozó téziseit érvényesítem az Act 10-re. Először is a kapcsolódási pontok többsége az elbeszélés körülményeire vonatkozik. A találkozás helye (bejárat), ideje (dél), a látomás/az Úr megjelenése a történet első felében, majd a közös étkezés és a közös utazás a történet végén markáns ismertetőjegyként utal Ábrahám történetére. E hasonlóságok nem egyformán artikuláltak, s nem jelentenek azonosságot. A konkrét látomáselbeszélésből teljesen hiányzik Ábrahám történetének bármiféle eleme.

¹⁰ Joel B. GREEN: „The Problem of a Beginning. Israel’s Scripture in Luke 1–2”, *Bulletin for Biblical Research* IV (1994) 61–86.

¹¹ BRAWLEY (3. jz.) 15–26.

¹² GREEN (10. jz.) 76.

¹³ GREEN (10. jz.) 77.

¹⁴ GREEN (10. jz.) 63.

Az „Íme, három férfi” félmondat ugyanakkor központi helyen (Act 10,19), a látomáson való töprengés közben a Lélek üzeneteként hangzik Péterhez. Ez utóbbi a leghangosabb visszhang. A Lélek teljesen egyértelművé akarja tenni a töprengő, tétovázó Péternek és a pogányokat fenntartással fogadó közösségnek, hogy a három férfi Isten küldötte. A Lélek ugyanis Kornélius küldötteit (Act 10,17) Isten küldötteivé teszi. (Act 10,20) Péternek tehát nem marad más lehetősége, mint hallgatni a szavukra. Elindul a pogányok felé, megnyitva ezzel az ő megtérésük lehetőségét. Mindez azonban jól ismert, hagyományokkal bíró isteni cselekvés alapján történik.

Végül tovább kutatandó témaként vetem fel a közös utazás motívumának szerepét. Mindkét esetben egy pogány város felé indulnak el a küldöttek és a főhős. Ábrahám a bűnös Sodoma felé, Péter a pogány főváros, a római császárról elnevezett Cézarea felé megy. Az előbbi esetben Ábrahám nem képes elhárítani a városra váró romlást. Péter küldetése azonban Kornéliusék megkeresztelésével és a pogányoknak az egyházba való befogadásával ér véget. A főhős azonban mindkét esetben a város, család megmentésén fáradozik.

Befejező gondolatok

Végül elérkezünk a kérdéshez, mit ad hozzá az intertextuális kapcsolatok felfedése szövegünk értelmezéséhez. Igyekeztem kezdetektől fogva elkerülni még annak a látogatását is, hogy valami új tanítást, értelmezést ismernénk fel. Vállalható viszont, hogy az értelmezés bizonyos aspektusait felerősíti. Egyértelművé válik a szövetség gondolata, pontosabban a szövetség kiszélesítése. Ez utóbbi az Ábrahámnak ígért áldás egyetemes jellegében is benne van.

Fontos érték továbbá az értelmezésben a folytonosság felfedezése. Megmutatkozik, hogy az elbeszélő szerint Isten úgy cselekszik, mint azt korábban is tette. Hasonlóság, közeli kapcsolat van abban, ahogyan Isten Ábrahám életében és az első keresztyének életében cselekszik. Ezzel új utat nyit meg az Ábrahámnak adott ígéret beteljesüléséhez. Másfelől legitimálja Péter sokak által megkérdőjelezett misszióját.

További ajánlott irodalom

- Spike DARISMA (szerk.): *Intertextuality in Biblical Writings. Essays in honor of Bas van Iersel*. Uitgeversmaatschappij J. H. Kok, Kampen 1989.
- Craig A. EVANS — James A. SANDERS (szerk.): *Paul and the Scriptures of Israel*. Sheffield Academic Press, England 1993. (Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 83)
- Richard B. HAYS — Stefan ALKIER — Leroy A. HUIZENGA (szerk.): *Reading the Bible Intertextually*. Baylor University Press, Waco, Texas 2009.
- Stanley E. PORTER (szerk.): *Hearing the Old Testament in the New Testament*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids — Cambridge 2006.